ÖTÜKEN

Din ve Kültür İlişkisi Üzerine

Prof. Dr. Recep Kılıç

ÖTÜKEN

Recep Kılıç, 1958 Giresun doğumlu. 1980 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. Aynı üniversitede "Ahlâkın Dinî Temelinin Önemi" isimli teziyle 1991'de doktorasını tamamladı. Kırgızistan Osh Devlet Üniversitesi ve Amsterdam Vrije Üniversitesi'nde kısa süreli misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde lisans ve lisansüstü seviyede verdiği din felsefesi ve ahlak felsefesi dersleri yanında Gazi Üniversitesi'nde lisans, yüksek lisans ve doktora seviyesinde felsefe dersleri verdi (1995-2012). Halen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Felsefesi Anabilim Dalı Başkanı olarak çalışmakta olup eserlerinden bazıları şunlardır: *Ahlâkın Dinî Temeli* (1992), *İnsan ve Ahlâk* (1995), *Modern Batı Düşüncesinde Vahiy* (2002), *Dini Anlamak Üzerine* (2004), *Türkiye Aleviliği: Sosyo-Kültürel Dinsel Yapı Çözümlemesi* (Şahin Gürsoy ile birlikte, 2009), *Din ve Ahlak Felsefesi* (Editör, 2006), *Din Felsefesi* (Editör, 2013).

(kilic@divinity.ankara.edu.tr; kilicrecep@gmail.com)

İÇİNDEKİLER

1- Din ve Kültür İlişkisi Üzerine 9
Din ve Kültür Kavramlarının Analizi 9
Din - Kültür İlişkisi 14

2- Din ve Kültür İlişkisi: Analitik Bir Değerlendirme 23
Kavram Analizi: Din ve Kültür 24
Din Kültür İlişkisinin Şekillenmesinde Vahyin Yeri 30
'Kültür İçinde Üretilen Din' ve 'Kültürü Şekillendiren Din' 36

3- Kültürel Etkileşim Sürecinde Teknoloji ve Din İlişkisi: Modern Türkiye Örneği 46
Giriş 46
Teknoloji – Din İlişkisi 47
Dini Çeşitlilik ve İslam 55

4- Dinde Yenilenme: Teceddüd, Tebeddül ve Tahrif Kavramları [Hamdi Yazır'ın dîbâce'sine özel atıfla] 59

5- Atatürk'ün Din Yorumu Üzerine 71

6- İslâm ve Çalışma Üzerine Felsefî Bir Değerlendirme 79
Çalışma İle Kültür ve Medeniyet İlişkisi 85
Çalışma Hayatının Niteliği 87
İslam'da Çalışmanın Yeri ve Önemi 95

7- 2010'lu Yıllarda Alevilik: Sorun, Beklenti ve Gerçekler 108
Tanımla(n)ma Sorunu 109
Cemevi Sorunu 113
Diyanet İşleri Başkanlığı 117
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi 118

8- Batı Düşüncesindeki Modern Tartışmaların Işığında İslam Vahyi 123

9- Din Öğretiminin Felsefi Boyutu 135
Kavram Analizi 135
Din Öğretiminin Yöntemi ve Muhtevası Meselesi 144

10- Ondokuz Yıllık Kutlu Doğum Haftası Tecrübesi Üzerine 150
Haftayı İhdas Eden Ufuk ve Zihinsel Arka Plan 150
Kutlu Doğum Haftasında İcra Edilen Faaliyetler 153

11- Türkçe İnternet Ortamında Misyonerlik Araştırması 168

Sonuç 181

1- DİN VE KÜLTÜR İLİŞKİSİ ÜZERİNE*

Din ve kültür arasındaki ilişki, farklı bakış açılarından değerlendirilebilir bir mahiyete sahip olmakla birlikte çoğunlukla sosyal bilimlerin yaklaşımıyla ele alınmakta ve dinler özelinde konu tahlil edilmemektedir. Bu bildiride din ve kültür arasındaki ilişki, felsefi ve teolojik açıdan analiz edilecek; söz konusu ilişkinin dinlere bağlı olarak nasıl farklılık gösterdiğine, İslamiyet ve Hıristiyanlık üzerinden, kısaca işaret edilecektir. Bunun için önce din ve kültür kavramları analiz edilecek sonra aşağıdaki üç sorunun cevabı üzerinde yoğunlaşılacaktır: 1. Din, kendisini içinde bulduğu kültürle nasıl irtibatlandırır? 2. Kültür, mü'minin dini anlama ve yaşama tarzına nasıl tesir eder? 3. Dini anlama ve anlamlandırmada meydana gelen gelişmelerin geçerli/sahih olanları ile olmayanları birbirinden nasıl ayırt edilebilir?

Din ve Kültür Kavramlarının Analizi

Din - kültür ilişkisinin açıklığa kavuşabilmesi için özellikle din ile ilgili kuşatıcı bir kavram analizine ihtiyaç vardır, çünkü 'din', birbirinden farklı gerçekliklere delalet

* 25-27 Ekim 2013 tarihleri arasında Giresun'da düzenlenmiş olan "Geçmişten Günümüze Giresun'da Dînî ve Kültürel Hayat Sempozyumu - I- "nda sunulan Açılış Bildirisidir.

edebilen şemsiye bir kavramdır. Din söz konusu olduğunda bir tarafta İslamiyet, Hıristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm ve Budizm vb. çeşitli kurumsal yapılar vardır; diğer tarafta da bu kurumsal yapılar içinde oluşan, insanların anlama ve yaşama biçimlerine bağlı olarak ortaya çıkan çeşitli anlayışlar yani mezhepler vardır. Günümüzde *dinî çokluk ve çeşitlilik* başlığı altında ele alınmakta olan bu durum, değişik disiplinler tarafından değerlendirilmektedir. Felsefe ve teoloji geleneği *dinî çokluk ve çeşitlilik* meselesini dinlerin hakikat değeri karşısındaki konumu açısından değerlendirmekte, teslis ve tevhid gibi birbirinden farklı hakikat iddialarına sahip dinlerin hepsinin, aynı anda "Hak" olup olamayacağını sorgulamaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse felsefe ve teoloji geleneği, dini işlevinden/fonksiyonundan ziyade içeriğinden/muhtevasından hareketle ele almaktadır. *Dinî çokluk ve çeşitlilik* olgusunu bir veri olarak alan sosyal bilimler, dinler arasında muhteva/içerik açısından herhangi bir ayırım yapmamakta; dini sadece antropolojik/sosyolojik/psikolojik *işlevi açısından* değerlendirme yoluna gitmektedir. Esasen sosyal bilimlerin yöntemi dini ancak bu şekilde incelemeye imkân vermekte iken çoğu zaman bu böyle olmamaktadır. Sosyal bilimciler birbirinden farklı hakikat iddialarına sahip çeşitli dinlerin varlığından yola çıkarak dinin "kültürel/insanî bir inşâ" olduğuna hükmetmektedirler. "Kültürel/insanî bir inşâ" olduğuna hükmetmek demek, dinin ilahî bir menşeinin olmadığını iddia etmek anlamına gelmektedir ki bu, sosyal bilimlerin yönteminin izin vermediği şekilde, din üzerinde teolojik ve felsefi bir yargıda bulunmak demektir.

Sosyal bilimlerin yaptığı gibi dini sadece sosyal bir fenomen olarak ele almak onun mahiyetini tam olarak kavramamıza imkan vermez. Dinî inancın içeriğini değil, işlevini, tezahürünü ve bağlamını ele alan sosyal bilimler,

din ile ilgili doğruluk ve yanlışlık sorularını, yani dinin hak olup olmadığı ile ilgili soruları göz ardı eder. Bununla birlikte doğruluk sorularını "paranteze alarak" metodolojik bir bilinemezcilik içerisinde kalan sosyal bilim, sadece neyin meydana geldiğini göstermekle yetinmez; daha derin bir *anlama* ve *izahın* peşine düşer; dinin menşei ve doğruluğu ile ilgili *teoriler* üretmeye başlar. Bu bağlamda L. Feuerbach (1804-1872) için din, insanın gerçekleştirmeye güç yetiremediği arzu ve isteklerinin ürettiği insanî bir kurgu iken F. Nietzsche (1844-1900) dinin ahlakî davranışı desteklemek üzere üretildiğini; ahlaki davranışın da güçlü şahısların iktidar isteğini bastırmayı amaçladığını savunmuştur. S. Freud (1856-1939) dinin insanlarca kontrol edilemeyen bir dünya karşısında ortaya çıkan nevrotik bir çaresizlik hissinin ürünü olduğunu iddia ederken; E. Durkheim (1858-1917) için din, toplumun bireylerin itaatine duyduğu ihtiyaçtan doğmuştur. 19. ve 20. asırda yaşamış düşünürlerin görüşlerine bakarak bu tür yaklaşımların geçmişte kaldığını düşünmek yanıltıcı olur. Çünkü günümüzde de bu tür yaklaşımları geliştirerek devam ettiren Richard Dawkins (1941-) ve Daniel Dennett (1942-) gibi, eserleri dilimize de çevrilen, pek çok temsilci bulunmaktadır. Oysa hangi inancın doğru, hangi dinin "hak" olduğunu incelemeyi reddetmek veya bazı örneklerden hareket ederek bütün dinlerin insanî inşâlar olduğuna hükmetmek, ilkel kabile dini ile büyük dinleri aynı açıklama tarzı ile açıklama teşebbüsüne girişmek demektir. Böylesi bir teşebbüs inançlar arasındaki farklılıkları önemsizleştirir, dinleri tekdüzeliğe indirger ve inanılan şeyi inanma olayına tabi kılar; kısaca dinî inancın bir gerçekliğe delalet edip etmediğini hesaba katmaz. Bu durumda "insanlar niçin şu inanca değil de bu inanca sahiptirler?" sorusunun cevabı, sadece antropolik/sosyolojik veya psikolojik izahata indirgenir. Oysa akıl ölçeğinde dini inançların içe-

riğinin/muhtevasının doğruluğu konusunda eleştirel bir tarzda muhakeme yapabilme imkanına sahibiz ki sosyal bilimciler bu imkanı göz ardı etmektedirler.

Dinler arasında şüphesiz büyük benzerlikler vardır; Tanrı, nübüvvet, iman, vahiy, mucize, kutsal kitap, mabed vb. kavramlar, dinlerde müşterek kavramlardır. Ancak unutulmamalıdır ki dinler, bu kavramlara yükledikleri anlamlara göre birbirlerinden ayrılırlar. Birbirlerinden ayrıldıkları noktalar, aynı zamanda kültür ile din ilişkisindeki farklılıkların da ortaya çıkmasına sebep olur. Şimdi din ile ilgili kısa bir tahlil yapalım:

Dinin mahiyetiyle ilgili sorulan 'din nedir?' sorusu, en az 'varlık nedir?' sorusu kadar geneldir. Bundan dolayı her din tanımı, belli bir noktaya kadar keyfilik taşır ve her dindarı tatmin edecek şekilde bir din tarifi yapmak imkânsız denecek kadar zordur. Bu sebeple son dönemde din ile felsefi anlamda ilgilenen bazı düşünürler, dini tarif etme yerine onu karakterize eden temel özelliklerini belirleme yolunu tercih etmişlerdir.

İslam bilginleri arasında dini, 'akıl sahiplerini kendi hür iradeleriyle kendinde iyi olan işlere sevk eden ilahi bir olgu' şeklinde tanımlamak yaygındır. Mesela Seyyid Şerif el Cürcani'nin tanımı şöyledir: "Din akıl sahiplerini peygamberin bildirdiği gerçekleri benimsemeye çağıran ilahi bir kanundur." (Tümer, 314) *Hak Dini Kur'an Dili* isimli meşhur tefsir yazarımız Hamdi Yazır'a göre (Dibace, 28) din, ne ilim ne de sanattır. Fakat ilim ve sanatın hem başlangıcı hem de sonu olan fıtrî bir prensiptir. Yazır'da din, aynı zamanda bir kulluk (taabbüd) ve boyun eğmedir/inkıyâddır. Hıristiyan düşünce havzasında Anselm, Hartshorne ve Tillich gibi bazı düşünürler için dinin en temel kavramı Tanrı'dır. Dinde, varlık, bilgi ve değer açıklanırken, nihai anlamda Tanrı'ya müracaat edilir. Çünkü Tanrı, mevcudatın kendisiyle varlık, anlam ve değer kazandığı

En Nihai Varlıktır. Dinler arasındaki fark, bu Nihai Varlığa yükledikleri anlamdan kaynaklanır. 18. asrın sonunda dini 'saçma' bir şey olarak gören Aydınlanmacı düşünürleri tenkit eden Schleiermacher ise dini, Tanrıya karşı duyulan mutlak bağımlılık hissi olarak tanımlamıştır. Bunun yanında dinin temel özelliği olarak vahyi görenler olduğu gibi ahlakî tutuma dikkat çekenler de olmuştur. Mesela Kant, dinin "bütün beşerî görevleri ilahî buyruklarmışçasına yerine getirmeye olan eğilim" olduğunu söyledi (Religion, 79). Dinin müntesiplerini "cemaat halinde ibadet" faaliyetine sevk etme özelliğine vurgu yapanlar olduğu gibi, 'kişiye özel' bireysel karakterine dikkat çekenler de oldu. Ayrıca dinin müntesiplerine "kurtuluş" vadetmesiyle temayüz ettiğine vurgu yapanlar da vardır. (Pailin, 19) Dinin üzerinde durulan diğer iki özelliği de, "kutsallık" ifade etmesi ve değerlerimizin somutlaştığı bir alan olmasıdır.

Sayılan bu özelliklerin hepsi "özel vahiy" merkezli/ilahî dinlerde bulunmaktadır. Bununla birlikte bir inanç öğretisinin din sayılabilmesi için dile getirilen özelliklerden en az iki veya üçünü kendinde bulundurması yeterli sayılmaktadır. Vahiy merkezli/ilahî dinlerde inanç, ibadet ve ahlak olmak üzere birbirine bağlı üç yön bulunmaktadır. Sağlıklı bir tanımın dinin bu üç boyutuna hak ettiği önemi vermesi gerekir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde din, bireysel ve toplumsal yanı bulunan, fikir ve uygulama açısından sistemleşmiş olan, müminlerine bir yaşama tarzı sunan, onları belli bir dünya görüşü etrafında toplayan bir kurum (Aydın, 5) olarak ortaya çıkmaktadır.

Farklı bakış açılarına paralel olarak değişik anlamlar yüklenilen kültür, en geniş anlamıyla, insan tarafından üretilen bilgi, değer, inanç, san'at ve gelenek gibi kapasiteleri içeren karmaşık bütünün adıdır. Bu anlamda insanın ürettiği her şey "kültür" terimi ile ifade edilir. Dolayısıyla kültür, "insanın tabiat üzerine empoze ettiği sun'î

bir çevre" demektir. (Pailin, 55) Bu sebeple "*tabiî dünya*' ile üzerinde yaşayan '*insanın değerleri*' arasında ayrılmaz bir ilişki bulunur; insan, üzerinde yaşadığı tabiata kendi değerleri çerçevesinde şekil verir; tabiatı, adeta kültürleştirir. Tabiî dünya ile kültür arasındaki bu ilişkiye oranla değerler dünyası ile kültür arasında daha sıkı bir ilişki vardır. Mesela adalet, hürriyet ve insan hakları gibi değerler kültürler için müşterek sâbiteler olmakla birlikte adaletin, hürriyetin ve insan haklarının anlaşılma biçimi kültürlere göre değişiklik gösterir. Bir taraftan insanın anlam dünyası, büyük çapta, kültürü tarafından şekillenirken diğer taraftan insan, kültürü değiştirme kapasitesine sahiptir.

Din - Kültür İlişkisi

Din ile kültür arasında karşılıklı bir ilişki olduğu aşikârdır. Bir tarafta din, içinde doğduğu kültürün temel unsurlarından etkilenir. Mesela dinin mabedinin mimari yapısı, büyük çapta kültür tarafından şekillenir. Bu şekillendirmede söz konusu kültür ortamında hâkim olan bilgi birikiminin, iklim şartlarının, coğrafi yapının ve teknolojik imkânların etkisi büyüktür. İlk dönem İslam tarihindeki cami mimarisi ile günümüz cami mimarisi arasında farklılıklar olduğu gibi, Türk camii mimarisi ile herhangi bir Afrika ülkesindeki camii mimarisi arasında günümüzdeki farklılıklar da, kültürün dinî yapı üzerindeki etkisini somut bir şekilde gösterir. Aynı durum, dinî giysilerdeki farklılık veya çeşitlilik açısından da geçerlidir. Kültür belirli alan ve seviyelerde dini etkilerken diğer taraftan da din, içinde doğduğu kültürü, hem inanç, ibadet ve ahlak esasları ile hem de bu esaslara bağlı olarak ortaya çıkan hayat tarzı ile zenginleştirir ve şekillendirir. Şimdi din-kültür ilişkisi çerçevesinde cevabını arayacağımız ilk soru üzerinde durabiliriz:

Din, kültürle kendisini nasıl irtibatlandırır?

Din, kültürün formlarını tahrip etmeyi değil bu formların dinî prensiplerle tedricî bir uyuma dönüşmesini gerçekleştirme peşindedir. Bu dönüşüm tarihî süreç içinde gerçekleşir. Mesele bu dönüşümü gerçekleştirecek uygun yolların tespiti ve geçerli bir şekilde uygulanması meselesidir. Dinî hükümlerdeki *tedrîcilik prensibi* bu konuda önemli bir ilkedir. İslam dininde içki yasağının şekillenmesi bu çerçevede değerlendirilmesi gereken anlamlı bir örnek durumundadır. Fıkıh usulündeki *içtihad prensi*binin aslî işlevi, din ile kültür arasındaki sözünü ettiğimiz irtibatı kurmaktır. Bu anlamıyla içtihad, *sınırlı* sayıdaki dinî hüküm ile sınırsız sayıdaki kültürel mesele arasında uyum tesis etme, bir başka ifade ile din ile kültürü uygun bir şekilde irtibatlandırma; dinî hükümleri kültürel meselelere uygulama işlevi görür. Bu işlevin usulüne uygun bir şekilde icra edilemediği zamanlarda, gerektiği şekilde irtibat kuramadığı için din, kültür içindeki canlılığını kaybeder. Dinin kültür ile irtibatını kurma konusunda içtihadın yerini Muaz b. Cebel'den gelen rivayet açıkça ortaya koyar: Peygamber (a.s.) kendisini Yemen'e kadı olarak gönderirken *"bir olayla karşılaştığında nasıl hüküm vereceksin?"* diye sormuş; o da "Allah'ın kitabı ile" cevabını vermiştir. Peygamber (a.s) *"ya Kitap'ta bulamazsan?"* deyince Muaz, "Allah'ın peygamberinin sünneti ile" şeklinde cevap vermiştir. Peygamber *"Allah'ın peygamberinin sünnetinde de bulamazsan?"* buyurunca, "re'yimle ictihad yaparım" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Peygamber *"Rasulünün elçisini O'nun razı olacağı şekilde muvaffak kılan Allah'a hamd olsun"* diye dua etmiştir. (Tirmizi, Ahkâm: 3; Ebu Zehra, 84'den nakil) Görülüyor ki dinin kültür ile ilişkisini dinamik ve canlı tutabilmesi, karşılaşılan yeni kültürel durum ve meseleler karşısında içtihad yapabilecek din bilginleri ile mümkün

olmaktadır. İçtihad prensibi işletilmediği veya içtihad yapacak nitelikte bilim insanın yetişmediği durumlarda, din kültür içinde canlılığını koruyamayacaktır.

Dinin kültürle irtibatını kurma bağlamında İslam geleneğinde dikkat çektiğimiz "tedricilik" ve "içtihad" prensiplerine, "Ezmânın tagayyuru ile ahkâmın tagayyuru inkar olunamaz." diyen *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*'nin 39. maddesini de ilave etmemiz gerekir. Zamanın değişimine paralel olarak hükümlerin de değişeceğini dile getiren Mecelle'nin bu ilkesi, din ile kültür ilişkisi konusunda söylediklerimizi daha da anlamlı hale getirecek niteliktedir.[1]

Şimdi din kültür ilişkisi çerçevesinde cevabını arayacağımız ikinci ve üçüncü sorulara geçelim: *Kültür, mü'minin dinini anlama ve yaşama tarzına nasıl tesir eder? Dini anlama ve uygulamada meydana gelen gelişmelerin geçerli/sahih olanları ile olmayanları birbirinden nasıl ayırt edilebilir?*

Dinin anlaşılması ile burada dinin ana kaynağı olan vahyin anlaşılmasını kastediyorum. Çünkü dinin temel ilke, buyruk ve değerleri vahiy ile bildirilmiştir. Vahyin anlaşılması ise, kültürel birikim çerçevesinde olur. Vahyin menşei Allah'tır. Allah bütün mükemmel sıfatları kendinde toplayan, vâcib'ul-vücud olan; yani, varlığı zorunlu olandır; Aşkın/Müteal ve Mutlaktır. Mutlak olan 'Zât'ın bildirmiş olduğu vahiy de mutlaktır. Dolayısıyla vahiy ürünü olan Kur'an'daki bilgiler, beşerî bilgiden farklı olarak, mutlak karakterlidir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, kaynak itibariyle Kur'an âyetleriyle, tabiattaki âyetlerin farkı yoktur. Çünkü her ikisini de koyan Allah'tır. Tabiat-

[1] Bu bildirinin sınırları, "lâ yünkerü't-teğayyürü'l-ahkâmi bi't-teğayyüri'l-ezmân" şeklinde formüle edilen Mecelle'nin bu kaide-i külliyesi üzerinde daha fazla durmamıza imkan vermemektedir. Bununla birlikte bu ilke konumuzla doğrudan ilgilidir ve oldukça çok sayıda soru ve sorunun ele alınmasını gerekli kılmaktadır ki bu olsa olsa müstakil bir çalışmada yapılabilir. Geniş bilgi için bkz: Erdoğan, 1994; Şimşirgil A., - Ekinci E. Buğra, 2007.

taki âyetlere bilim dilinde 'tabiat kanunları'; din dilinde "sünnetullah" denilir. Nasıl sünnetullah demek olan tabiat kanunlarında değişiklik olmazsa, Kur'an âyetleri de aynı şekilde değişmeden sabit kalır. Bunu ifade etmek için Kur'an'daki bilgileri *mutlak* terimiyle ifade ederiz. Ancak, Kur'an'daki bu mutlak karakterdeki bilgileri anlamak durumunda olan insanın anlama kapasitesi sınırlıdır; Alman düşünürü Kant'ın ifadesiyle, zaman ve mekan insan anlamasının zorunlu şartlarıdır. İnsan dini, yani vahyi ya da Kur'an'ı, zaman ve mekan sınırlılıklarına bağımlı olarak anlayabilir. İnsan anlamasının zamana ve mekana bağımlı olması demek, aslında içinde bulunduğu kültüre bağımlı olması demektir. İnsanın bu sınırlı anlama kapasitesi ile Kur'an'dan din adına ürettiklerinin tamamı kültürel inşalardır; bunlar ilahî değil insanî ürünlerdir. Kur'an'ı anlama faaliyetine bağlı olarak İslam kültür havzasında ortaya çıkmış olan fıkhî ve itikadi mezhepler, belirli bir zaman, mekan ve kültüre bağımlı olarak üretilen kültürel inşalara verilecek en uygun örneklerdir. Kültürler arasında çeşitlilik ve farklılık olduğundan dolayıdır ki mezhepler çeşitlidir ve aralarında farklılıklar vardır. İslâm düşünce tarihi içinde geliştirilen fıkıh, kelam ve tefsir külliyâtının tamamı, aynı şekilde, insanın içinde bulunduğu kültürün anlam kodlarına bağımlı olarak üretilmiş insanî ürünlerdir. Dolayısıyla mütekellim, fakîh veya müfessirin Kur'an-ı Kerim'den edindiği bilginin 'mutlak/değişmez' bir karakteri yoktur. Bu sebepten bu bilgiler, her dönemde yeniden değerlendirilip sorgulanmaya açık bilgilerdir. Aksini düşünmek, bu bilgileri edinen mütekellim, fakîh veya müfessiri, zaman ve mekan formları dışında, 'mutlak karakterli' bir varoluşa sahip olarak düşünmemizi gerektirir.

Esasen her din, içinde doğduğu kültürde hâkim olan bir önceki dinî geleneği ya yeniler, ya da değiştirerek onun yerine geçer. Böylece dinin aynı zamanda kültürel

bir yenilik hareketi olduğunu söylemek de mümkündür. Bununla birlikte başlangıçta yenilik ve dinamizmi temsil etmesine rağmen, inanç ve davranış alanındaki uygulamaların zaman içinde sistemleşip kurumlaşması sonucunda o dinin kendi içinde yeni bir dinî gelenek oluşmaya başlar. Oluşmuş olan bu "yeni" dinî gelenek, ortaya çıkan "yeni" durumlara yönelik yeni yorumların değerlendirilmesinde dinî bir ölçüt olarak alınmaya başlanır hale gelir. İslam dini de geldiği kültürde var olan dinî gelenekler içindeki inanç ve uygulamaların bir kısmını yenilemiş, bir kısmını da değiştirerek yerine yeni inanç unsurları ve uygulama alanları ihdas etmiştir. Zaman içinde ulûm-u diniyyenin gelişmesi ile bir dizi usûl, bir başka ifadeyle bir dizi gelenek oluşmuş; böylece başlangıçta İslam, içinde doğduğu kültürün/geleneğin değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulan bir *ölçüt/miyar/mikyas* iken, kendi düşünce geleneği oluştuktan sonraki dönemde neyin dinî olduğunun değerlendirilmesinde göz önünde bulundurulan ölçüt, bu yeni oluşan *gelenek* haline gelmiştir. Dolayısıyla İslam düşünce havzasında oluşan bu yeni kültür/gelenek, Müslüman'ın dini anlamasında, dine uygun olan ile olmayanı ayırt etmesinde belirleyici hale gelmiştir.

Gelenek ile ilgili bu durum, yeni kültürel gelişmelerle ilgili dinî yorumların değerlendirilmesi meselesinde bir karmaşanın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Buradaki temel sorulardan birisi, yeni bir yorumun dinî değeri konusunda nasıl karar verileceği, bu konudaki ölçütün ne olacağı sorusudur. İslam düşüncesinde bir taraftan "içtihad" kavramı ile yeni gelişmelere yeni dinî yorumlar getirmenin usûlü/geleneği oluşturulmuş, diğer taraftan "bid'at" kavramı ile de her yeni yorumun dinen onaylanmayacağı kabul edilmiştir. Böylece dinde onaylanan yenilikler (teceddüd) ile onaylanmayan yeniliklerin (bid'at) arasını ayırt etmek hayatî önemi haiz bir mesele haline gelmiştir. Din kültür

ilişkisi çerçevesinde '*Dini alanda meydana gelen yeniliklerin geçerli olanlarının geçerli olmayanlardan nasıl ayırt edileceği sorusu*' ile dile getirilmek istenen bu sorundur.

Belli bir kültür ortamında meydana gelen yeniliklerin geçerli olanlarının geçerli olmayanlarından ayırt edilmesi noktasında göz önünde bulundurulması gereken ilk ölçüt şüphesiz vahiydir. İnanç ve uygulama alanında vahye açıkça aykırı olan herhangi kültürel bir yeniliğin dinen onaylanması mümkün değildir. Bununla birlikte daha önce de belirtildiği gibi vahyin insan hayatında fonksiyonel olabilmesi için beşerî bir faaliyete ihtiyaç vardır. Söz konusu bu beşerî faaliyet, zaman ve mekan üstü evrensel vahiy ilkelerinin, belirli bir kültürde yaşayan insanın özel durumlarına uygulanacak hale getirilmesi işlemidir. Dolayısıyla vahiy insanın hayatına "kültür" haline gelerek, yani o kültürün anlam kodlarına göre anlamlandırılarak girmektedir. Dini anlamada meydana gelen gelişmelerin hangisinin geçerli/sahih/meşru olduğunun anlaşılması meselesi, bu bildirinin sınırları içinde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınamayacak nitelikte bir genişlik ve derinliğe sahiptir Bu sebeple bu meseleye bu kadar işaret etmekle yetiniyorum.

Aslında vahiy, din anlayışını olduğu gibi din-kültür ilişkisinin mahiyetini de bir anlamda belirleyen anahtar bir kavramdır. Menşei ilahi olan/ilahi olduğu kabul edilen dinler, vahye farklı anlamlar yüklemektedirler. Bu sebeple nasıl bir vahiy anlayışına sahip olduğu bilinmeyen bir dinin, kültür ile olan ilişkisini sağlıklı bir şekilde değerlendirebilmek tam olarak mümkün olmaz. Mesela İslamiyet ile Hıristiyanlık arasında vahye yüklenilen anlam bakımından önemli bir fark vardır. İslamiyet'te Allahu Teâlâ'nın, belirli hakikatleri lafzen, önerme formunda, tabiatüstü bir yöntemle bildirmesi şeklinde anlaşılan ve literatürde '*önerme merkezli vahiy modeli*' diye isimlendirilen bir vahiy anlayışı söz konusudur. Hıristiyanlıkta ise Tanrı'nın,

Hz. İsa'ya hulûl ederek '*Kendi zâtını*' ifşa etmesi/tezahür ettirmesi şeklinde bir vahiy anlayışı vardır. Önerme merkezli anlayışın hâkim olduğu İslamiyetin merkezinde, bu önermelerle bildirilmiş evrensel hakikatler bulunur. Hulûl olayını esas alan anlayışın hakim olduğu Hıristiyanlığın merkezinde ise, evrensel hakikatler yerine hulûl olayıyla ilgili bireysel yorumlar bulunur[2].

İslam vahiy anlayışında, vahyedilen önermeler vasıtasıyla önce "kitap" oluşur. *Kitap/Kur'an kendisine inananlar vasıtasıyla bir toplum/ümmet oluşturur; oluşturduğu toplumu getirdiği değer, buyruk ve ilkelerle inşâ eder/şekillendirir. Bu durum, İslam'ın vahiy vasıtasıyla yeni bir kültür inşâ ettiği manasına gelir*. Hıristiyanlığın vahiy anlayışında ise önce Hz. İsa'nın şahsında hulûl olayı gerçekleşir. Hulûl olayına şahit olup, Hz. İsa'da Tanrı'nın tezahür ettiğine inanan insanlar/havariler bir toplum oluştururlar; toplumun oluşması aşamasında henüz kitap yoktur; oluşan bu toplum, inandıkları bu hulul olayını kendi kültürel birikimleri muvacehesinde yorumlayarak kutsal kitabı daha sonra oluştururlar. Oluşan bu kitap, özü itibariyle, hulul olayının gerçekleştiğine dair tarihî bir vesika durumundadır. Bu *vahiy anlayışından dolayı* Hıristiyanlık, *kültür tarafından inşâ edilmiş olmaktadır.* Bu nedenle din kültür ilişkisinin mahiyeti, Hıristiyanlık açısından *kültür içinde inşâ edilen din* şekline; İslamiyet açısından ise *kültür inşâ eden din* şekline dönüşmektedir[3].

---

[2] Vahyin mahiyeti, vahiy anlayışları arasındaki farklar, bu farkların kutsal kitap, iman ve teoloji/din tasavvurunda ortaya çıkardığı anlayış farklılıkları bu bildiri sınırları içinde ele alınamayacak kadar geniş konulardır. Bu konularda geniş bilgi için bkz: Kılıç, 2004

[3] İslamiyet'in *kültür inşa ettiğini* ifade ederken Hıristiyanlığın *kültür içinde inşa edildiğini/üretildiğini* iddia etmemiz, ilk bakışta belki tarafgir bir hüküm olarak anlaşılabilir. Ancak Hıristiyanlığın vahiy anlayışı hakkında ayrıntılı bir bilgi sahibi olunduğunda Hıristiyanlığın kültür için-

Sonuç olarak din ile kültür arasında, farklı bakış açılarına göre değişik ilişki türleri tasavvur etmek mümkündür. Konunun ele alındığı yaklaşım tarzı, hem dinin hem de din-kültür ilişkinin mahiyetini etkilemekte olduğundan öncelikle konuya yaklaşım tarzının belirlenmesi önem arzetmektedir. Çünkü konuya yönelik farklı bakış açılarının ortaya çıkardığı sorunlar da farklı olmaktadır. Kültür ile ilişkisi sorgulanan dinin hangi din olduğu belirlenmedikçe din – kültür ilişkisinin sağlıklı bir şekilde değerlendirilmesi mümkün gözükmemektedir. Aralarında müşterek kavramlar olmasına rağmen, bu kavramlara yükledikleri anlamlara göre dinler farklılaşmakta ve çoğalmaktadır. Karşılaştığı kültürle canlı ve dinamik bir ilişki kurabilen; böylece kültürü değiştirip dönüştüren ve zenginleştiren, kısaca kültür üreten bir din olan İslam dininin bu özelliğini koruyabilmesi içtihad prensibinin işletilmesi ile mümkündür; içtihad prensibinin işlemediği kültürlerde İslam'ın din olarak canlılığını koruyamadığı gözlenmektedir.

---

de nasıl oluştuğu daha iyi anlaşılacaktır. Bu konuda ayrıntılı bir analiz için bkz: Kılıç, 2011.